

Baberti Dergisi / Journal of Baberti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 23 / 2026 - Haziran

**Osmanlı Devleti'nde Ulemadan Ümeraya Geçişe Bir Misal:
Erzurumlu Seyyid Abdurrahman Paşa**

*An Example of the Transition from the Ulema to the Ruling Elite in the Ottoman Empire:
Seyyid Abdurrahman Pasha of Erzurum*

Abdulkasim GÜL

Doktor, Erzurum Teknik Üniversitesi SGDB,
Erzurum / Türkiye
abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Nisan / 29 April 2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran / 26 June 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Değerlendirme / Evaluation: Çift Taraflı Kör Hakemlik / Double-Blind Refereeing

Etik Bildirim / Ethics Statement: baberti@bayburt.edu.tr

İntihal Denetimi / Plagiarism Check: Yapıldı / Completed (intihal.net)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles were followed in the preparation of this study, and all studies used are cited in the bibliography.

Atıf / Citation: Abdulkasim Gül, "Osmanlı Devleti'nde Ulemadan Ümeraya Geçişe Bir Misal: Erzurumlu Seyyid Abdurrahman Paşa ", *Baberti Dergisi*, 23 (Haziran / 2026): 124-144.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1940083

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Öz

Bu çalışma, Erzurum'da ilmiye mensubu ve Seyyid zümresinden olan Erzurumlu Abdurrahman Paşa'nın (ö. 1819) müftü ve kadılık görevlerinden ümera sınıfına geçmesini ve vefat tarihine kadarki görevlerini konu edinmektedir. "Sefinetü'l-Fetâvâ" adlı bir fetva mecmuası sahibi de olan Müftü Abdurrahman Efendi, ihtiraslı biri olarak Erzurum'da yirmili yaşlardayken siyasi ikbal mücadelesine girişmiştir. Abdurrahman Efendi ailesinin itibarına ve özellikle akrabası olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'den (ö. 1703) aldığı güce dayanarak vezirlik rütbesi elde etmiş ve ömrünün sonuna kadar valilik görevi yürütmüştür. Çalışmanın giriş kısmında, Abdurrahman Efendi'nin de istifade ettiği, genel olarak Osmanlı düzeninde ulema mensuplarının sınıf değiştirmelerinin şartları ve yolu ele alınmış, akabinde Erzurum'daki siyasi ve askerî rekabet ortamında hırsla yükselmesi, dönemin şartlarından istifade ile önce bir taşra yöneticisi olması ve vali olması incelenmiştir. Çalışma biyografi temelli olsa da Osmanlı Devleti'nde taşradaki güçlerin merkezin zaaflardan istifade etmesini ve merkezî idareyi talepleri ve tahakkümleriyle zorlamalarını da yansıtmaktadır. Bundan dolayı makalenin sonuç kısmında Abdurrahman Paşa'nın geçirdiği aşamalar bağlamında 18. yüzyılda taşrada siyasi ve askerî güç kazananlara karşı merkezî iktidarın kullandığı yollardan kısaca bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlmiye, Ümera, Müftü, Kadı, Vezir.

Abstract

This study examines the transition of Abdurrahman Pasha of Erzurum (d. 1819) -a member of the ulema and the Sayyid sect- from his roles as mufti and qadi to the rank of the ulema, as well as the positions he held until his death. Mufti Abdurrahman Efendi, who was also the author of a collection of fatwas titled "Sefinetü'l-Fetâvâ," was an ambitious man who, while in his twenties in Erzurum, entered the struggle for political power. Relying on the prestige of the Abdurrahman Efendi family and, in particular, on the influence he derived from his relative, the Sheikh al-Islam Feyzullah Efendi (d. 1703), he attained the rank of vizier and served as a governor until the end of his life. In the introduction to this study, an attempt was made to outline the conditions and pathways for members of the ulema to change social class within the Ottoman system, a framework also utilized by Abdurrahman Efendi. The study then examined his ambitious rise within the political and military competitive environment of Erzurum, noting how he capitalized on the conditions of the time to first become a provincial administrator and then a governor. Although the study is based on biographical accounts, it also illustrates how provincial powers in the Ottoman Empire exploited the central government's weaknesses and pressured the central administration through their demands and dominance. For this reason, the conclusion of the article briefly discusses the methods employed by the central authority in the 18th century to counter the rise of provincial powers, within the context of the stages Abdurrahman Pasha underwent.

Keywords: Ulama, Umara, Mufti, Qadi, Vizier.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde idari ve askerî görevlerde istihdam edilenler literatürde *seyfiye*, *kalemiye* ve *ilmiye* şeklinde tasnif edilmiştir.¹ *Seyfiye*, kılıç erbabı yani askerler ve beyler (ümerâ) iken *kalemiye*, kâtiplerden oluşmaktaydı. *Seyfiye* ve *kalemiye* arasındaki geçiş mutattı hatta ayırım sadece yapılan iş bakımındandı. İlmiye sınıfı ifta (fetva verme), tedris (eğitim) ve kaza (yargılama) vazifelerini üstlenmişti ki mensupları her üç görevde de istihdam edilebilmekteydi.²

Osmanlı toplumunda sınıf mensubiyeti genellikle irsiyet üzerinden gelişmekteyse de katı bir kast sistemi yoktu ve her sınıf mensubunun çocuğu, diğer sınıflarda istihdam edilecek şekilde de yetiştirilebilmekteydi. Askerî zümre mensuplarının ilmiyeye geçişi³ gibi ilmiye mensuplarının diğer sınıflara geçişi de Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerine kadar gitmektedir.⁴ Kadı Kara Halil'i takiben, babadan oğula ilmiyeden ümeraya geçerek sadrazamlık derecesine yükselen Çandarlı ailesi bunların en bilinen örneğidir.⁵

İlmiyeden ümeraya, yani *seyfiye* sınıfındaki beylik makamına geçişe aracılık eden müessese kadılıktı. Bu tesadüfi bir durum değildi. Kadılar, yargılama dışında idari ve askerî hizmetler üstlenmişken⁶ ordu kadısı ve kazasker olarak askerî yargılama da yapmışlardı.⁷ Bu özellikleri kadıyı

¹ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 2/141.

² İlmiye sınıf hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, ed. 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984).

³ Mesela 1023/1613-1614 yılında vefat eden Mevlâna Hüseyin, Güzelce Rüstem Paşa'nın (ö. 1563) oğlu olup dergâh-ı alî müteferrikası iken ilim tahsilini seçerek önce müderris ve akabinde kadı olmuştur. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, thk. hazırlayan: Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016), I/475; Mehmed b. Mehmed Edirnevî, *divân-ı hümayun kâtiplerinden ilmiyeye geçerek müderrisliğe yükselmiştir. Abdurrahman Sağır, "Mehmed b. Mehmed Edirnevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/495.

⁴ Reisülküttap oğlu olan müverrih Hasanbeyzâde Ahmed Paşa (ö. 1637), gelirinin azlığından dolayı ilmiyeden ayrılarak 1590-1591 yıllarında divânihümayun kâtipliğine geçmiştir. Nezihi Aykut, "Hasanbeyzâde Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/363-364.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ed. 4. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021); M. Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/212-213.

⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı: Hukuk ve İdare Adamı Olarak* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1994); Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967), 342-354.

⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", *Belleten* 61/632 (1997), 597-700; Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik* (İstanbul: Klasik, 2005).

taşradaki en büyük idari ve askerî görevliler olan sancakbeyi, beylerbeyi ve valiye en yakın görevli hâline getirirken onun bu rütbelere geçme arzusunu da artırmaktaydı. Uygulamaya bakılırsa, kadıların ümera sınıfına geçebilmesi için hem ücret hem de itibar bakımından üst seviyeyi teşkil eden mevleviyet derecesine yükselmiş olmaları gerekiyordu. Kadılıktan seyfiye ve kalemiyeye geçişin fazlasıyla misali vardır. 8 Ağustos 1588 tarihinde, Görî'de mevleviyet payesi ile kadı olan Mustafa Efendi'ye 700 bin akçelik has ile bu eyaletin beylerbeyliği verilmişti.⁸ 1578 yıllarında Budin beylerbeyi olan Üvey Paşa ise Tire kadısı iken şehzade Murad'ın isteği üzerine babası II. Selim tarafından defterdar tayin edilmiş ve daha sonra beylerbeylik rütbesine yükselmişti.⁹

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın (ö. 1676) Erzurum valiliğine tayini¹⁰ ile müderrislerden vezirlik ve beylerbeylik rütbesine geçişler de başlamıştı ancak bu tam bir sınıf değişikliği değildi. Özellikle vezirlerin ve beylerin oğullarının ilim tahsil edip müderrislik derecesine yükselmesi yaygındı.¹¹ Bunlar aslında askerîliğin zahmetlerine katlanmadan ilim tahsil ederek müderrisliğe yükselmekte ve genellikle babalarının vefatı üzerine onların mansıplarını üstlenmekteydiler. Askerî zümreden olmayanlar bakımından kadılık üzerinden ümera sınıfına geçmek sonra da devam ettirilmişti. Nizâm-ı Cedid'in destekçilerinden ve talimli asker başbuğluğuyla meşhur olup bu yolda can veren Kadı Abdurrahman Paşa (ö. 1808) bunlardan biriydi. Abdurrahman Paşa ilmiye mensubu bir ailenin mensubu olarak İbradı âyanlığından sonra 1790'lı yıllardan itibaren kadılık, beylerbeylik ve valilik yapmıştı.¹²

Çalışmanın devamında ilmiye sınıfına mensup köklü bir aileden gelen Erzurumlu Müftü ve Kadı Abdurrahman Efendi'nin dönemin siyasi ve idari şartlarından istifadeyle ümera sınıfına geçme mücadelesi ve sonrasındaki hayatı ele alınacaktır. Kaynak olarak Osmanlı Arşivi kayıtları esas alınmakla birlikte, devrin resmî tarihçilerinin verdiği malumatlardan da istifade edilmiştir.

⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Kâmil Kepeci Defterleri* [KK.d.], No 248, s. 86.

⁹ Peçuylu İbrahim, *Peçevi Tarihi*, thk. haz.: Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 2/4. Kadılıktan defterdar olan ve vezirliğe terfi eden diğer biri kişi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, thk. yay. haz.: Nuri Akbayan; sdL.: Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/781.

¹⁰ Abdulkadir Özcan, "Köprülüâde Fâzıl Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/260-263.

¹¹ Mesela, Topal Osman Paşa'nın torunu Müderris Osman Paşa Rumeli valiliğine yükselmişti. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 4/1308; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun* [HAT]. No 200, Gömlek No 10222.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten* 35/138 (1971), 245-302.

Erzurumlu Seyyid Abdurrahman Paşa

Seyyid Abdurrahman Efendi, müftülüğü sırasında 1801 yılında tamamladığı *Sefinetü'l-Fetâvâ* adlı fetva mecmuasında nesebini vermiştir. Buna göre babası Şeyh Seyyid Hacı Mustafa, dedesi Şeyh Seyyid Muhammed Habib, onun babası Şeyh Hacı Muhammed, onun babası Merhum Seyyid Habib Muhammed Efendi, onun babası Şeyh Seyyid Pir Muhammed'dir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile aynı soydan gelmektedir ki nesepleri dedesinin babası olan Şeyh Hacı Muhammed'de birleşmektedir.¹³ Abdurrahman Paşa'nın annesinin adı ise Afife'dir.¹⁴

Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum* adlı kitabında ailenin ilk mensubu Habib Muhammed Efendi'nin tercüme-i hâlini verdiği kısımda şu malumatı verir: Karabağ'da "Pir" adıyla şöhret bulan Nakşi şeyhi Seyyid Muhammed Efendi'nin büyük oğludur. Safevîlerin Sünnilere baskıları üzerine H.1080¹⁵ tarihinde İran ahâlisinin Şiiliği kabul etmesi ve Ehl-i sünnet mensuplarını yağmalaması ve katletmesi sebebiyle ailesiyle birlikte Karabağ'dan ayrılmış ve Mekke'ye gitmek üzere Erzurum'a gelmişti. Erzurum halkı kendisine hürmet gösterdiğinden buraya yerleşmişti. 1030/1620-21 yılından itibaren Erzurum müftülüğü yapmıştı. 1040/1630-31'de vefat etmiş ve Köşk civarındaki mezarlığa defnedilmişti.¹⁶

Habib Muhammed Efendi'den sonra Erzurum müftülüğü makamını elinde tutan aileye esas gücünü kazandıran isim, 1703 yılındaki kapıkulu isyanında yeniçerilerce öldürülen, dönemin en ileri gelen ilmiye mensuplarından ve Sultan II. Mustafa üzerinde en kuvvetli tesire sahip olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi idi.¹⁷ Elllerinde tuttukları çeşitli görevler,

¹³ Abdurrahman b. Mustafa, *Sefinetü'l-Fetâva*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Başlıklar No 07271, vrk. 1a. Müftü Abdurrahman Efendi'nin fetva mecmuası ve nüshaları hakkında bkz. Osman Sağlam, "Erzurum Müftüsü Abdurrahman Efendi ve 'Sefinetü'l-Fetâvâ' Adlı Eserine Dair", *International Academic Social Resources Journal* 8/56 (2023), 4466-4478.

¹⁴ Laleli Mustafa Efendi'ye yazılan ve Erzurum müftüsünün annesinden geldiği gösterilen 23 Kasım 1789 tarihli mektupta Afife Hanım'ın adı yazılıdır. Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evraklar [TSMA, E.]*. No 187, Gömlek No 22.

¹⁵ Bu kaynakta tarih olarak H.1080 verilse de H.980 kastedilmiş olmalıdır ki bu durumda onlar 1570'lerde başlayan Osmanlı-Safevî harpleri sebebiyle göç etmişlerdir.

¹⁶ Abdurrahman Paşa'dan da kısa ve bazı hatalarla bahseden Mehmed Nusret, aile mensuplarından Habib Muhammed Efendi, Muhammed Habib Efendi ve Şeyhül-İslam Feyzullah Efendi'nin yine kısa biyografilerini vermiştir. Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan* (İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338), 93, 94, 98-100, 108.

¹⁷ Mayıs 1700 tarihinde İstanbul'dan gemiyle ayrılan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kardeşi Abdullah Efendi ile yine şeyhülislamın akrabası olan Erzurum Müftüsü Şerif Muhammed Efendi'nin Trabzon'da karşılanıp Erzurum'a ulaştırılması için Trabzon beylerbeyine emir verilmiştir. Bahsi geçen Şerif Mehmed Efendi büyük ihtimalle Abdurrahman Paşa'nın dedesi

tasarruflarındaki araziler ve tesis ettikleri vakıflarıyla Abdurrahman Efendi'nin ailesi, Erzurum ve çevresinde oldukça itibarlıydı.

Abdurrahman Efendi'nin babası Seyyid Mustafa Efendi'nin 1760'larda Erzurum müftüsü olduğunu kayıtlardan görebiliyoruz.¹⁸ Eğitimini tamamlayan Abdurrahman Efendi, babasının ölümü üzerine 1787 Ekim'inde Erzurum müftülüğüne tayin edildi. Kendi beyanına göre bu tarihte yirmi bir yaşında¹⁹ olduğundan, 1766 yılında doğmuş olmalıdır. Vezirlik ve beylik dâhil merkezde ve taşradaki makamların ve payelerin çocuk yaştakilere geçmesi özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren gelişen zadeğânlıkla alakalıydı. Bunun yanında o müftülüğe tayin hususunda yardımlar da görmüştü. Çıldır valisi Süleyman Paşa merkeze gönderdiği mektubunda hem Abdurrahman Efendi'nin ailesini övmüştü hem de onun müftülüğe ehil ve ilim sahibi olduğu bilgisini vermişti.²⁰ Diğer taraftan onun merkezde de güçlü bir hamisi vardı. Birçok hususta danıştığı ve yardımını istediği bu kişi, babasının da münasebette olduğu²¹ sadaret kethüdalığı ve çavuşbaşılık gibi üst seviye vazifeler yapan Laleli Mustafa Efendi (ö. 1791) idi. Ahıskalı olan Mustafa Efendi ile yakınlığının mahiyeti kaynaklardan açıkça tespit edilememektedir. Bağlantı muhtemelen ailelerden kaynaklıydı. Abdurrahman Efendi'nin annesi Laleli Mustafa Efendi'nin hanımıyla mektuplaşmaktaydı.²² Diğer taraftan Abdurrahman Efendi, Laleli Mustafa Efendi'nin Erzurum ve çevresindeki yerlerde bulunan gelirlerinin idaresiyle de ilgilenmekteydi.²³

Abdurrahman Efendi, müftülüğünün ilk zamanlarında mevleviyet payesini elde etmek için uğraştı. Bunda muvaffak olamayınca 1789 yılı ortalarında mevleviyet dereceli bir kadılık peşine düştü. 20.000 kuruş gibi oldukça yüksek masrafı göze alarak sultanın damadı olan Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa'dan Halep kadılığının sözünü aldı ve koruyucusu Laleli Mustafa Efendi'den aracı olmasını talep etti. Mevleviyet payesi elde edemeyen Abdurrahman Efendi hakkında merkeze şikâyetler gitmesine

Şeyh Hacı Muhammed idi. *Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Asâfî Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d].* No. 111, hüküm. 1129.

¹⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan III. Mustafa [AE.SMST.III.]*. No 206, Gömlek No 16202.

¹⁹ *Sefînetü'l-Fetâva*, vrk. 1a.

²⁰ 28 Mart 1783 tarihli kayıta babası Seyyid Mustafa Efendi Erzurum müftüsüdür. BOA, *T SMA*, E. No 396, Gömlek No 69. Çıldır valisinin Ekim 1787 tarihli (arzın cevabının tarihi 4 Kasım 1787 olduğuna göre Ekim ayında veya daha öncesinde gönderilmiş) arzında onun babasının yerine tayini istenmektedir. BOA, *HAT*. No 27, Gömlek No 1308.

²¹ BOA, *T SMA*, E. No 396, Gömlek No 69.

²² BOA, *T SMA*, E. No 44, Gömlek No 42; No 187, Gömlek No 22.

²³ BOA, *T SMA*, E. No 44, Gömlek No 35; No 196, Gömlek No 10.

rağmen Erzurum müftülüğü görevinde kalmayı başardı.²⁴ Ayrıca nüfuzunu ve itibarını kuvvetlendirmek gayesiyle çeşitli vakıfların tevliyetlerini üstlendi. Bu kapsamda kardeşi Ömer'den Şeyhülislam Feyzullah Efendi Vakfı'nın, akabinde 1789 sonunda amcası Ahmed Efendi'den Murad Paşa Vakfı'nın tevliyetlerini devraldı.²⁵

Ancak bu dönemde Abdurrahman Efendi'nin karşısına güçlü rakipler çıktı. Bu kişiler -muhtemelen onun hakkında merkez şikâyetinde bulunan- Karacehennem İsmail Efendi ve Köse Ömer Ağazâde Osman Efendi idi. Abdurrahman Efendi, Laleli Mustafa Efendi'ye yazdığı 28 Şubat 1790 tarihli mektubunda Erzurum'dan sürülmesini istediği İsmail Efendi'nin Erzurum kadısını evine davet ettiğini, hamamına sokup mührünü çaldığını ve onun adına sahte evraklar düzenlediğini bildirmişti.²⁶ 26 Mart 1790 tarihli mektubunda ise Erzurum sakini olarak bahsettiği İsmail Efendi ve Köse Ömer Ağazâde Osman Efendi'yi, Laleli Mustafa Efendi'ye tahsisli arazilerin gelirlerinin tahsiline müdahale etmelerinden dolayı şikâyet emişti.²⁷

İsmail Efendi, bazı kayıtlara göre müderristi. Erzurum'da asker toplanması işine müdahale etmiş ve bu işe memur olanlara direnmışti. Hakkında cezalandırma emri çıkarılmış, müderrislik payesi elinde alınmış ve ulema sınıfından atılmıştı. Çıldır valisinden destek almak için Kars'a gitmişti. Abdurrahman Efendi ile yakınlığı olan bu validen yüz bulamayınca Trabzon Valisi Abdullah Paşa'ya sığınmıştı. Abdullah Paşa hem Trabzon valisiyken hem Erzurum valisi olduktan sonra birkaç kez merkezden onun affını rica etse de kabul edilmemiş ve Samsun Kalesi'ne hapsedilmişti.²⁸ Diğer bir kayda göre ise İsmail Efendi asker işine müdahale ettiğinde Erzurum müftüsü idi. Abdullah Paşa'dan sonra Erzurum valisi olan Süleyman Feyzi Paşa'nın ricası üzerine Sultan III. Selim, müderrisliği verilmemek şartıyla onun affedilmesi emrini vermişti. Sultan III. Selim ayrıca varlıklı olduğundan onun affı için aracı olanların çok fazla olduğuna dikkat çekmişti.²⁹

²⁴ BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 19; No 44, Gömlek No 35; No 44, Gömlek No 39; No 187, Gömlek No 22. 23 Kasım 1789 tarihli ve yeniden müftü atanması hususunda Laleli Mustafa Efendi'ye teşekkür etmesini ihtiva eden bir belgede bu sefer Şeyhülislama hediye verilmediğini ancak tebrik yapılacağı zaman bir bohça hazırlanması istenmiştir. BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 40.

²⁵ BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 50; No 196, Gömlek No 9; No 196, Gömlek No 11; Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan III. Selim [AE.SSLM.III.]*.No 265, Gömlek No 15307.

²⁶ BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 44.

²⁷ BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 46.

²⁸ BOA, HAT. No 146, Gömlek No 6185; No 146, Gömlek No 6190; No 146, Gömlek No 6191; No 196, Gömlek No 9769; No 209, Gömlek No 11119; No 1399, Gömlek No 56272.

²⁹ BOA, HAT. No 1386, Gömlek No 55001. Muhtemelen İsmail Efendi'nin akrabası olan Karacehennem Ragıb Efendi ise 1813 yılında Erzurum naibi idi. Valilerle ittifakı ederek

Müderris Osman Efendi ise Erzurum'da emekli (yeniçeri zabitlerinden) turnacıbaşı olup otuz senedir bu muhitteki cizyelerin iltizamını uhdesinde tutan ve 1775 yılında vefat eden Köse Ömer Ağa'nın oğluydu. Babaları öldüğünde Osman Efendi ve kardeşi Çankırı'da sürgündeydi. Babalarının malvarlığına el konulsa da onlar döndüklerinde Abdurrahman Efendi ailesi ile rekabeti devam ettirmişlerdi. Bundan dolayı Osman Efendi 1786 Nisan'ında Van Kalesi'ne sürülmüştü. Osman Efendi sürgünden döndükten sonra Abdurrahman Efendi ve ailesiyle olan hasımlığını devam ettirmişti ki Eylül 1793'te Erzurum ve çevresindeki mukataaları ele geçirmekle suçlanmaktaydı.³⁰ Dolayısıyla Abdurrahman Efendi ve ailesi Erzurum'da hem yeniçeri hem de ilmiye zümresinden güçlü ailelerle gelirler ve görevler üzerinden büyük bir rekabet içindeydi. Abdurrahman Efendi'nin müftülüğünü yaptığı Erzurum, bir yeniçeri şehriydi ve dönem itibariyle buradaki yeniçeriler resmî kayıtlara göre "en azılı" olanlardı.³¹ Erzurum'da güçlü valiler bile yeniçeriler karşısında emniyette değillerdi. Şehirdeki yeniçeriler 18. yüzyıl boyunca birçok valiye suikast düzenlemişler yahut onları şehirden kovmuşlardı.³²

Güç mücadelesi sırasında müftülük makamı bir müddet İsmail Efendi'ye geçmişken Abdurrahman Efendi'nin Erzurum kadısıya da arası açıktı. 1790 sonunda vefat eden kayınpederi Mehmed Esad Efendi'nin terekkesinden resm-i kısmet olarak 1.534 kuruş aldığı iddiasıyla Erzurum kadısı Yahya Efendi'yi şikâyet etmişti.³³

Abdurrahman Efendi, ilmiyeye mahsus itibarlı paye ve görevleri elde edemeyince idari-askerî bir görev peşine düştü. Devam eden 1787-92 Osmanlı-Rus harbinde rakip ailelere üstünlük sağlayabilmesi için asker temin etmeliydi. Rakiplerinden Köse Ömer Ağa ailesi 1768-74 harplerinde cepheye birkaç bin yeniçeri götürmüştü.³⁴ Ona bu imkânı verecek olan âyanlıktı.

Erzurum ahalisinin başka yerlere göç etmesine sebep olacak derecede muhitte tahakküm kurmuştu. Ragıp Efendi'nin hamisi ise Erzurum'daki güçlü yeniçeri ağalarından olup 6 Aralık 1810-6 Ağustos 1813 tarihleri arasında valilik yapan Veysizade Mehmed Emin Paşa idi. BOA, HAT. No 726, Gömlek No 34584; No 729, Gömlek No 34665.

³⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan I. Abdulhamid [AE.SABH.I.]*. No 59, Gömlek No 4174; BOA, *AE.SSLM.III*. No 205, Gömlek No 12209; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye [C.AS.]*. No 606, Gömlek No 25544; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Adliye [C.ADL.]*. No 30, Gömlek No 1765.

³¹ BOA, HAT. No 303, Gömlek No 17967.

³² BOA, *A.DVNS.MHM.d.* 115, hk. 3059; BOA, *A.DVNS.MHM.d.* 116, hk. 1026; BOA, *A.DVNS.MHM.d.* 144, hk. 602; BOA, *A.DVNS.MHM.d.* 162, hk. 615; BOA, *A.DVNS.MHM. d.* 178, hk. 170.

³³ BOA, *TMA, E.* No 45, Gömlek No 8.

³⁴ BOA, *AE.SABH.I.* No 197, Gömlek No 13163.

Abdurrahman Efendi 1791 Nisan'ında Erzurum ahalisine kendisini âyan seçtirtti. Âyanlığı istemediği hâlde bu göreve zorla seçildiği intibamı uyandırmaya çalışmış, buna karşı çıkması muhtemel şeyhülislamın ikna edilmesi için Laleli Hacı Mustafa'dan yardım istemişti.³⁵

Yeniçeriler gibi güçlü bir zümre ve diğer ulema aileleri varken Abdurrahman Efendi'nin âyanlığı üstlenebilmesi onun dayandığı siyasi ve iktisadi gücün büyüklüğünü gösterir. Abdurrahman Efendi bu gücü, sadık adamlarını ve akrabalarını idari ve askerî makamlara getirme ve ordu için paralı asker toplamakla sağlıyordu. Hem kendi ailesine ait gelir kaynaklarını hem de Laleli Mustafa Efendi'ye ait olanların idaresini, eyalet işlerine müdahaleye vesile etmişti.³⁶ Eyaletteki timar-zeametler üzerinde tasarrufu varken -babası gibi³⁷- timar tevcihlerini istediklerine yaptırıyordu. Öyle ki 1787-92 harbine timar-zeamet erbabının gitmesinden, kendisi ve kardeşi Ömer Efendi sorumlu tutulmaktaydı. Abdurrahman Efendi, çevredeki sancakların vergilerine de fazlasıyla müdahale etmekteydi.³⁸ Bu durum valileri fazlasıyla rahatsız etse de onlarla münasebetlerinde ciddi bir sorunla karşılaşmamıştı. Ancak dönemin en güçlü ve itibarlı vezirlerden Yusuf Ziya Paşa'nın (ö. 1817) 12 Ekim 1794 tarihinde Erzurum valisi tayin edilmesi Abdurrahman Efendi'yi zora soktu. Yusuf Ziya Paşa'nın merkeze gönderdiği 3 Haziran 1795 tarihli arzda onun hakkında anlatılanlar şu şekildedir: Abdurrahman Efendi'nin ailesine malikane olarak verilen yaklaşık on köyünün bağlı olduğu Micingird sancağı, sabık Hınıs ve Tekman sancakları mutasarrıfı olan -o tarihlerde vezirliği kaldırıldığından beylerbeyi rütbesinde olan- Veli Paşa'ya ocaklık olarak verilmişti. Köylerinden vergi tahsil edemeyeceğini düşünen Abdurrahman Efendi, daha önce çocuklarının idaresinde olan Micingird'in Veli Paşa'ya verilmesinden rahatsızlık duyan Beyazid Sancağı mutasarrıfı İshak Paşa ile ittifak etmişti. Abdurrahman Efendi, Yusuf Ziya Paşa'nın Erzurum'da bulunmamasından istifade etmek istemişti. Yusuf Ziya Paşa, Hacı Ali Paşa'nın oğlu Tayyar Paşa'nın Nizâm-ı Cedîd idaresine başkaldırması işiyle uğraştığından Canik taraflarındaydı. Abdurrahman Efendi, Veli Paşa'nın vezirliğinin kaldırılmasını "hakkında idamı ferman vardır" diye etrafa yayarak Kığı, Pasin ve Erzurum

³⁵ BOA, TSMA, E. No 196, Gömlek No 12; No 196, Gömlek No 13.

³⁶ BOA, TSMA, E. No 44, Gömlek No 35; No 44, Gömlek No 41; No 44, Gömlek No 48.

³⁷ Abdurrahman Efendi'nin babası Erzurum Müftüsü Mustafa Efendi'nin Pasin sancağı Söylemez nahiyesindeki bir timara el koyma teşebbüsü 1767 yılından itibaren şikâyet mevzusu olmuştur. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Timar* [C.TZ.]. No 116, Gömlek No 6758; BOA, AE.SMST.III. No 206, Gömlek No 16202.

³⁸ BOA, TSMA, E. No 45, Gömlek No 4; No 45, Gömlek No 7; No 45, Gömlek No 18; No 45, Gömlek No 20. BOA, A.DVNS.MHM.d. 200, s. 4.

merkezinden topladığı kuvvetleri onun üzerine göndermişti. Abdurrahman Efendi, Yusuf Ziya Paşa'nın Erzurum'daki kaymakamına "haydi sen de Veli Paşa'nın üzerine askerle git" şeklinde baskı yapıp hatta onu tehdit ettiği gibi Erzurum kadısından Veli Paşa'nın tutuklanmasını istemişti. Yusuf Ziya Paşa'nın kaymakamı gizlice Veli Paşa'ya haber verse de o Abdurrahman Efendi'nin kuvvetleri karşısında duramamış ve kaçıp Yusuf Ziya Paşa'nın yanına gitmişti. Kaymakamın Veli Paşa'ya haber verdiğini öğrenen Abdurrahman Efendi ona suikast düzenlemiş ancak atılan kurşunlar isabet etmemişti. Kaymakam da Veli Paşa gibi Erzurum'dan kaçıp Yusuf Ziya Paşa'ya sığınmıştı. Yusuf Ziya Paşa'ya göre yirmi-yirmi beş yaşlarında olan Abdurrahman Efendi serveti ve ailesinin gücüne ve payitahttaki bazı kimselere dayanarak gayriciddi ve itaatsiz halleriyle Erzurum'daki eşkiyayı başına toplamakta, ne isterse yapmakta ve "valiler benim emrim ile hareket etsin" demektedir. Erzurum ahalisi durumdan bîzar olsa da ses çıkaramazken timar ve zeametlerin tamamına yakını ele geçiren bu ailenin zorbalığı valiler bir iki yıl gibi kısa süreyle görev yaptığından bastırılmamaktaydı. Yusuf Ziya Paşa, kendisine Erzurum eyaleti yeniden verilecekse Abdurrahman Efendi'nin Erzurum'dan sürülerek rakibi olan Köse Ömer Ağazâde Osman Efendi'nin müftü tayin edilmesini istemişti. Durumdan haberdar edilen şeyhülislam, Abdurrahman Efendi'nin Erzurum müftülüğünden azledilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdi. Şikâyetlerin anlatıldığı belge üzerine kaleme aldığı hatt-ı hümayûnda Sultan III. Selim, "şaki" olarak değerlendirdiği Abdurrahman Efendi'nin derhal Erzurum'dan uzaklaştırılmasını emretti.³⁹ Bunun üzerine Abdurrahman Efendi'nin Rodos Adası'na sürülmesi kararı alındı.⁴⁰ Abdurrahman Efendi'nin hakkındaki şikâyetler doğru olsa bile Osman Efendi'nin müftü tayin edilmesi, aileler arasındaki rekabetin devam ettiğine işaret etmektedir.

Abdurrahman Efendi bir görevli nezaretinde Rodos'a götürülürken Erzincan'da Canik'ten dönen Yusuf Ziya Paşa ile karşılaştı. Abdurrahman Efendi, Yusuf Ziya Paşa'yı bir şekilde ikna ederek kendisinin affı için merkeze 9 Ekim 1795 tarihli yeni bir mektup göndermesini başardı. Yusuf Ziya Paşa'nın ricası ve şeyhülislamın bu defa müspet görüş üzerine Abdurrahman Efendi, Sultan III. Selim tarafından Aralık 1795 sonunda affedildi.⁴¹

Abdurrahman Efendi, Erzurum'a döndükten sonra müftülük vazifesini geri aldı ancak âyanlık görevini bıraktı. Merkezî iktidardın varlığını

³⁹ BOA, HAT. No 222, Gömlek No 12372; No 222, Gömlek No 12410, No 1386, Gömlek No 55047.

⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d. 202, s. 12.

⁴¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Âsafî Kalebend Defterleri*, [A.DVNS.KLB.d]. No. 26, s. 332; BOA, A.DVNS.KLB.d. 27, s. 17.

mecburen kabul ettiği, zorbaların savaşa varabilen rekabetleriyle elde edilen bu görev yerine Abdurrahman Efendi daha geleneksel ve itibarlı bir yolu amacına vasıta yaptı. Laleli Mustafa Efendi vefat etmiş olsa da muhtemelen Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın desteğiyle Aralık 1797 sonunda müftülüğü vazifesine ilave olarak mevleviyet payesiyle Erzurum kadısı tayin edildi. Kadı tayin edildikten sonra Müftü Efendi Mahallesi'ndeki Feyzullah Efendi Medresesi'nin hadis müderrisliğinden damadı Feyzullah Efendi lehine çekildi.⁴²

1799 Şubat'ı başına kadar kadılık yapan Abdurrahman Efendi bu tarihlerde azledildi yahut kendi isteğiyle bu görevden ayrıldı.⁴³ Akabinde hacca giden (ve artık isminin önündeki *Seyit* ifadesine *Hacı* da eklenen) Abdurrahman Efendi'nin hac dönüşü İstanbul'a gittiği, kendisine hediye verildiğini gösteren 25 Ekim 1799 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.⁴⁴ Bir müddet saraya tesir için uğraşan Abdurrahman Efendi, Mısır savaşı dolayısıyla devletin hazine ihtiyacını iyi değerlendirerek 8 Mayıs 1801 tarihinde vezirlik rütbesi elde etmeyi ve Erzurum valiliğine tayin olmayı başardı.⁴⁵ Birkaç sene içinde eşkıya görülmekten vezir seviyesine yükselen Abdurrahman Efendi'nin Erzurum valisi tayiniyle alakalı olarak dönemin vakanüvisi Ahmed Vâsıf Efendi şu değerlendirmeyi yapmıştır: Erzurum'a kuvvetli bir vezir tayin edilmesi gerektiğinden o taraflardan mevcut valilerden uygun birisinin olmaması üzerine Erzurum kadısı ve müftüsü olan Abdurrahman Efendi'nin uzun zamandır aklında ve nefsinde vezirlik olduğundan ve kendisinde istidad ve liyakat görüldüğünden vali tayin edildi. Abdurrahman Paşa, Mısır Savaşı sonrasında Nizâm-ı Cedîd'i taşrada genişletme düşüncesindeki Sultan III. Selim için de oldukça uygun kişiydi. Çünkü büyük itirazların gelebileceği, yeniçerilerin en güçlü oldukları yerlerden biri olan Erzurum'da onun hırsından ve ailesinin itibarından istifade edebilirdi. Güçlü vezirlerin bile taksitle ödeyebildiği 22.500 kuruş tuğ caizesi ve diğer bütün masrafları peşin ödeyen Abdurrahman Paşa hemen Erzurum'a döndü.⁴⁶

Valiliği döneminde genel idari işler dışında Erzurum ve çevresindeki kalelerde görevli askerlerin maaşlarının ödenmesi ve işçilerinin temini,

⁴² BOA, C.MF. No 42, Gömlek No 2089.

⁴³ Erzurum gümrüğü kayıtlarını imzalayan kadıları gösteren defterden onun H.1213 Ramazan'ında görevini bıraktığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Erzurum Gümrüğü Defterleri* [D.BŞM.ERG.d.]. No. 17131, vrk. 1-4.

⁴⁴ BOA, AE.SSLM.III. No 389, Gömlek No 22446.

⁴⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dahiliye* [C.DH.]. No 114, Gömlek No 5673.

⁴⁶ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr* [Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)], thk. hazırlayan: Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017), 547.

Anapa muhafazası için asker sevki işleriyle de meşgul olan Abdurrahman Paşa, ayrıca İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ne tahsis edilen Erzurum gümrüğü ve çevredeki mukataaların gelirlerinin idaresinden de sorumluydu.⁴⁷ Abdurrahman Paşa'nın eski rakiplerinden olan Micingird mutasarrıfı Veli Paşa, sefer emirlerine itaat etmediği gerekçesiyle onun Erzurum valiliği zamanında öldürüldü.⁴⁸

Abdurrahman Paşa Erzurum valiliğinde 28 Ocak 1803 tarihine kadar kaldı. Bu tarihte Sivas valisi Alâeddin Paşa (ö. 1833) Erzurum'a tayin edilince Abdurrahman Paşa onun yerine görevlendirildi.⁴⁹ Abdurrahman Paşa Sivas valiliğinde iki ay kaldı. Nisan 1803 başında geliri daha fazla olan Karaman eyaleti valisi tayin edildi.⁵⁰ Ancak Karaman valiliğinde de fazla kalamadı. Sultan III. Selim'in gözdesi olarak Nizâm-ı Cedîd başbuğu tayin edilen Kadı Abdurrahman Paşa, Ağustos 1803 sonunda Karaman'a tayin edilirken Abdurrahman Paşa dağlı eşkıyası karşısında zor durumda olan Hüsrev Paşa'ya yardım için Bender Muhafızı tayin edildi. Ancak Karaman'dan gitmesinin uzun süre alacağı düşünüldüğünden Kocaeli mutasarrıfı tayin edildi ve burada görevli Osman Paşa onun yerine Bender'e gönderildi.⁵¹ Bu arada Abdurrahman Paşa'nın yakın maiyetinden bazıları kendisinden ayrılarak Rumeli valiliğinden azledildikten sonra isyan eden ve Erzurum'a gönderilen Gürcü Osman Paşa'ya katılmış hatta onun Erzurum'a girmesine yardımcı olmaya çalışmışlardı.⁵²

İstanbul'a yakın olma fırsatını iyi kullanan ve o muhitteki eşkıyayla iyi mücadele eden Abdurrahman Paşa 1 Temmuz 1804 tarihinde Anadolu valisi tayin edildi.⁵³ Daha önceki görevleri sırasında ahaliden aldığı borçları ödememesi yüzünden ikaz edilen Abdurrahman Paşa⁵⁴ hakkında Anadolu valiliğinin hemen başında da merkeze çok sayıda şikâyet ulaştı. Bunlara göre Abdurrahman Paşa Kütahya'da yetkisi dâhilinde olmayan gelirlere el koymuş, ahali ve esnaftan fazla para tahsil etmiş, yakın adamları ulema ve

⁴⁷ BOA, C.AS. No 1131, Gömlek No 50209; BOA, AE. SSLM.III. No 162, Gömlek No 9721; BOA, C.TZ. No 52, Gömlek No 2575; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Belediye [C.BLD]*. No 34, Gömlek No 1667.

⁴⁸ BOA, HAT. No 104, Gömlek No 4113.

⁴⁹ *Mehâsinü'l-Âsâr*, 726.

⁵⁰ BOA, HAT. No 106, Gömlek No 4173; *Mehâsinü'l-Âsâr*, 742.

⁵¹ *Mehâsinü'l-Asar*, 783.

⁵² BOA, HAT. No 96, Gömlek No 3869.

⁵³ BOA, C.DH. No 65, Gömlek No 3236; *Mehâsinü'l-Âsâr*, 889; Mütercim Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) (inceleme-Metin)*, thk. hazırlayan: Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), I/80.

⁵⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C.ML]*. No 302, Gömlek No 12283.

eşraftan bazı kimselerin evlerini basıp kıymetli eşyalarını yağmalamıştı.⁵⁵ Şikâyetler tesirli olduğundan 6 Ocak 1805 tarihinde Abdurrahman Paşa Anadolu valiliğinden azledildi ve Karahisar-i Sahib Sancağı mutasarrıflığına tayin edildi.⁵⁶

Mısır valiliğinden azledilen Hurşit Paşa'ya (ö. 1822) bir görev arandığı Ağustos 1805'te, Abdurrahman Paşa'nın vezirliğinin kaldırılması ve uhdesindeki Karahisar-i Sahib Sancağı'nın ona verilmesi düşünülmüştü. Sadrazamlıktan azledilerek Erzurum valisi tayin edilen Yusuf Ziya Paşa onu mansıbında tutmak için gayret etti. *Bir işe yaramasa* da Abdurrahman Paşa'nın vezirliğinin kaldırılmasının Erzurum'da karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle vezir rütbesiyle emekli edilmesini teklif etti.⁵⁷ Ne vezirliği kaldırılan ne de emekli edilen⁵⁸ Abdurrahman Paşa Karahisar-i Sahib Sancağı mutasarrıflığına bir yıl daha devam etti. Yine Ziya Paşa'nın, karışıklık içindeki Van'da düzenin sağlanması için onun nüfuzundan istifade edilmesi fikri makul görülerek Abdurrahman Paşa 14 Temmuz 1806 tarihinde Van valisi tayin edildi.⁵⁹ Ancak Van'daki askerler ve idareciler, şehirdeki güçlü ailelerin tesiriyle bu karara karşı çıktılar. Bunların aşiretleri ayaklandırmasıyla meselenin büyüyeceği düşünüldüğünden 24 Ekim 1806 tarihinde onun Van valiliğinden vazgeçildi.⁶⁰

Bu tarihlerden sonraki kayıtlarda kendisinden "Erzurumlu" olarak bahsedilen Abdurrahman Paşa, bir müddet mazulen bekledikten sonra Rumeli'ye geçip orduya katılması emrine göre hareket etti. Ardından 6 Mart 1807 tarihinde Adana valisi tayin edildi.⁶¹ Nisan ayında Rumeli'deki orduya ulaştığında Adana valiliğinden azledildi ve para yardımı yapılarak İbrail tarafına gönderildi. Kısa bir müddet sonra ise İbrail Kalesi muhafızı tayin edildi.⁶² 5.000 kuruş aylıkla muhafızlık görevine devam eden Abdurrahman

⁵⁵ BOA, C.DH. No 62, Gömlek No 3062; BOA, C.ADL. No 30, Gömlek No 1773.

⁵⁶ BOA, AE.SSLM.III. No 391, Gömlek No 22599; *Mehâsinü'l-Âsâr*, 939.

⁵⁷ BOA, HAT. No 107, Gömlek No 4239.

⁵⁸ Mütercim Âsım Efendi, 10 Ekim 1805 tarihinde Abdurrahman Paşa'nın vezirliğinin kaldırıldığını (bu bilgiyi Âsım Efendi eserinde iki defa vermiş birinde onun adını Abdullah olarak) göstermiş, sonrasında görevine devam ettiği şekilde malumat vererek onun Karahisar-ı Sahib sancağından Van eyaletine tayin edildiğini yazmıştır. *Âsım Efendi Tarihi*, I/147, 168, 375.

⁵⁹ BOA, HAT. No 78, Gömlek No 3236; BOA, C.DH. No 67, Gömlek No 3340.

⁶⁰ BOA, HAT. No 107, Gömlek No 4245; BOA, C.DH. No 42, Gömlek No 69. Âsım Efendi, Abdurrahman Paşa'nın Van valiliğinden azli ile verdiği malumat da kayıtlara uygun değildir. Onun evâhir-i Zilhicce 1221/1-10 Mart 1807 tarihi olarak gösterdiği değişiklik kayıtlara göre 24 Ekim 1806 tarihinde gerçekleşmiştir. *Âsım Efendi Tarihi*, I/515.

⁶¹ BOA, C.DH. No 237, Gömlek No 11845; BOA, C.ML. No 360, Gömlek No 14767.

⁶² BOA, TSMa, E. No 500, Gömlek No 12; BOA, C.ML. No 75, Gömlek No 3407; No 360, Gömlek No 14767.

Paşa birkaç ay sonra, Rusların şiddetli saldırıları altındaki kaleden ayrılmak istedi.⁶³ Ancak talebi sadrazam tarafından reddedildi ve burada kalması için kendisine 27 Kasım 1808 tarihinde Kayseri ve Ankara sancakları mutasarrıflığı verildi.⁶⁴ Nazır olarak görevlendirilen Ahmed Ağa'nın (ö. 1814) cesareti ile İbrail Kalesi bir müddet müdafaa edilse⁶⁵ de askerin yetersizliğinden dolayı 1809'da Ruslara teslim edildi. Abdurrahman Paşa İbrail Kalesi'nin düşmesi sonrasında ordunun bulunduğu Silistre'ye gitti.⁶⁶ Kalenin kolayca düşmesinden Abdurrahman Paşa da sorumlu tutulmuştu. Kendisi de ilmiye mensubu olan vakanüvis Şânî-zâde Mehmed 'Atâullah Efendi, onun harp ehli olmadığını anlatmak için "Allah kimi adamları savaş için kimilerini de yemek için yaratmış" anlamındaki *Halekallâhu li'l-hurûbi ricâlen ve ricâlen li-kas'atin ve serîdin* Arapça deyişi kullanmış hatta ondan *ricâl-i ilmiye tarikinden gelme müftî bozuntusu* olarak bahsetmiştir.⁶⁷

Silistre'den esas görev yeri olan Ankara'ya dönen Abdurrahman Paşa'ya ilaveten Çankırı sancağı da verildi. Hakkında düzenlenen kayıtlarda yine *pek işe yaramadığı* vurgulansa⁶⁸ da Abdurrahman Paşa, Orta Anadolu'ya hâkim ayan ailesi Cabbarzâdelerin korkusundan kimsenin görev yapmaya gönüllü olmadığı bu muhitte uzun yıllar mutasarrıflık yaptı.⁶⁹

Abdurrahman Paşa'nın bu dönemde Erzurum valiliğini tekrar elde etme çabası vardı. İkna ettiği sadrazam Hurşid Ahmed Paşa Ocak 1813'te ona Erzurum valiliğini vermeyi düşünse de mevcut vali Mehmed Emin Paşa'dan bazı ehemmiyetli işleri halletmesi istenildiğinden bu değişiklik Sultan II. Mahmud tarafından münasip görülmedi.⁷⁰ Kayseri sancağı ertesi yıl başkasına verilmişken⁷¹ Abdurrahman Paşa Ankara ve Çankırı sancaklarını uhdesinde tutmaya devam etti.⁷²

⁶³ BOA, C.DH. No 11, Gömlek No 528; BOA, C.AS. No 1072, Gömlek No 47216.

⁶⁴ *Âsım Efendi Tarihi*, II/1429; Şanizade Mehmed Atâullah Efendi, *Şani-Zade Tarihi: (1223-1237/1808-1821)*, thk. neşre hazırlayan: Ziya Yilmazer (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), I/162.

⁶⁵ *Âsım Efendi Tarihi*, II/1493, 1499-1501; *Şani-Zade Tarihi*, I/222.

⁶⁶ BOA, C.AS. No 1072, Gömlek No 47216; BOA, TSMA, E. No 854, Gömlek No 70.

⁶⁷ *Şani-Zade Tarihi*, I/307.

⁶⁸ BOA, HAT. No 281, Gömlek No 16663.

⁶⁹ BOA, HAT. No 280, Gömlek No 16646. BOA, C.DH. No 206, Gömlek No 10269.

⁷⁰ BOA, HAT. No 1326, Gömlek No 51705.

⁷¹ BOA, HAT. No 1260, Gömlek No 48777; No 1261, Gömlek No 48806.

⁷² Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan II. Mahmud [AE, SMHD.II]*. No 41, Gömlek No 2695; BOA, HAT. No 726, Gömlek No 34592; BOA, C.DH. No 73, Gömlek No 3625; No 178, Gömlek No 8892.

Hediye kumaşlar gönderip⁷³ sultanın gözüne girmeye çalışsa da ahaliden fazla para tahsil etmesi ve kötü muamelesi yüzünden birkaç defa ikaz edildi. Abdurrahman Paşa'dan mı kaynaklıdır tespit edilemese de Ankara ve Çankırı sancaklarında -muhtemelen maddi menfaat temin etmek için- evlenmek isteyenlerin işlemleriyle alakalı zorluklar çıkarıldığı, mahkemeye davet edilenlerin evlenmek istememesi durumunda suçlu gösterildikleri iddiaları vardır. Bunun üzerine söz konusu sancaklara 1813 yılında emirler gönderilmiştir.⁷⁴ Ahalinin şikâyeti devam ettiğinden 10 Eylül 1815 tarihinde diğer bazı valilerle beraber, Abdurrahman Paşa'nın vezirliği kaldırılarak Gelibolu'da ikameti bizzat -valilerin para ve angarya ile ahaliye yük olmasına sert tavır alıp bazılarını öldürten-⁷⁵ Sultan II. Mahmud tarafından emredildi.⁷⁶ Gelibolu'ya vardktan sonra Ekim 1815'te, servetinin çokluğuyla tanınan hazinedarı Ali Ağa, intihar ettiğinden önemli bir dayanaktan mahrum kaldı.⁷⁷ Borçlarını ve maiyetinin ihtiyaçlarını gerekçe göstererek kendisine maaş bağlanmasını isteyen Abdurrahman Paşa'ya 1231 Zilhicce'sinden (Ekim 1816) başlamak üzere 750 kuruş aylık bağlandı.⁷⁸ Sultan II. Mahmud'un valilerin ahaliye baskı ve zulmü konusundaki hassasiyeti bilinmekteydi. Ancak Abdurrahman Paşa'nın adamı Süleyman'ın Ankara'da para toplama meselesi nedeniyle ahaliyi zor durumda bırakması ve ardından paşanın yanına gitmesi affedilme sürecinin uzamasında etkili olmuştu.⁷⁹

Gelibolu'da mecburi ikamete devam eden Abdurrahman Paşa nihayet 1819 Temmuz'u başında Sultan II. Mahmud'a kendini affettirmeyi başardı ve bu tarihte vezirliği iade edilerek Eğriboz muhafızı tayin edildi.⁸⁰ Yaklaşık dokuz ay Eğriboz'da görev yapan Abdurrahman Paşa, yanan vali sarayının yeniden yapılması ile meşgulken⁸¹ 1820 yılı mart ayı ortalarında elli beş yaşında vefat etti.⁸²

Devletin ağır saldırılara maruz kaldığı bir dönemde kendini gösteren Abdurrahman Paşa, askerî kabiliyetlere sahip olmadığından güç yarışında geri kalmıştır. Daha çok kalemiyeden gelen vezirleri değerlendirmede

⁷³ BOA, TSMA, E. No 1198, Gömlek No 25.

⁷⁴ BOA, C.ADL. No 49, Gömlek No 2966.

⁷⁵ Şani-Zade Tarihi, I/586.

⁷⁶ BOA, HAT. No 280, Gömlek No 16646; No 1537, Gömlek No 49; BOA, C.DH. No 206, Gömlek No 10269.

⁷⁷ BOA, C.ML. No 103, Gömlek No 4591.

⁷⁸ BOA, C.DH. No 63, Gömlek No 3144; BOA, AE.SMHD.II. No 87, Gömlek No 7061.

⁷⁹ BOA, HAT. No 278, Gömlek No 16406.

⁸⁰ BOA, HAT. No 475, Gömlek No 23283.

⁸¹ BOA, HAT. No 287, Gömlek No 17207; BOA, C.DH. No 78, Gömlek No 3879.

⁸² BOA, C.ML. No 360, Gömlek No 14767; Osmanlı Arşivi, (BOA), *Cevdet Darphane* [C.DRB.]. No 49, Gömlek No 2436.

kullanılan *işe yaramama* durumu onun için de söz konusuydu. Bu nedenle önemli eyaletlerde kısa süre görev yapabilmiş, daha çok sancaklarda istihdam edilmişti. Ahaliden para tahsili ve angarya talebi gibi dönemin birçok valisinde görülen suiistimallere karıştığı için uzun süre mazul kalarak sonuçlarına katlanmıştı.

Vefat eden Abdurrahman Paşa'nın terekesine el konulması kararı verildi. Eğriboz'daki eşya ve paraları İstanbul'a götürüldü. Ancak kapı kethüdasına ve sarraflara borcu olduğundan⁸³ Erzurum'da olan mal ve mülk hatta vakıflardaki tevliyetlerinin de incelenmesi merkez tarafından istenildi. Erzurum'da yapılan tespitlere göre Muhammed Habib ve Şemseddin efendilerin bina ettikleri camiye, Şeyhler Dairesi ve Medine-i Münevvere'ye vakfedilmiş bir konak, bir hamam, bir hanın yarısı, otuz dört dükkân, bir dam, beş değirmen; yine tevliyeti üzerinde olan Murad Paşa Vakfı'na bağlı iki hamam, bir han ve beş dam olduğu tespit edilmişti. Erzurum valisi Mehmed Hüsrev Paşa (ö. 1855), icâre-i vahide yoluyla kiraya verilmiş bu mülklerin toplam tutarının 8.360 kuruş ve kira gelirlerin yıllık 3.387 kuruş olduğunu, bunun büyük bir yekûn olmadığını ve ailesinin geçimini sağlamaya ancak yeteceğini, ayrıca bu mülkler satışa çıkarılsa şehirde kimsenin talip olmayacağını bildirerek müsadereden istisna tutulmasını rica etmiş ve bu husus merkezden kabul görmüştü.⁸⁴ Abdurrahman Paşa'nın sınıf değiştirmesi ailenin geçmişten beri tasarruflarında olan mülklerin, tesis ettikleri vakıfların dağıtılması tehlikesi doğurduğundan mülklerin kıymetleri ve kira gelirleri düşük gösterilerek ve valinin aracılığı sağlanarak korunmaları gibi bir çözüm bulunduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahman Paşa'nın ümera sınıfına geçmesi altsoyuna da yansdı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Paşazâde ve Bey olarak gösterilen iki oğlu vardı. 20 Ağustos 1835 tarihli bir kayda göre dergâh-ı ali kapıcıbaşı payesi olan Erzurum jurnal işleri ve nüfus mukayyitliği görevlerine getirilen Muhammed Emin,⁸⁵ Abdurrahman Paşa'nın büyük oğluydu. 23 Şubat 1853 tarihinde vefat ettiğinde halen dergâh-ı ali kapıcıbaşı payesine sahipti ve Erzurum Meclisi üyesiydi.⁸⁶ Babası gibi paşalık rütbesini elde eden küçük oğlu Muhammed Emîn Fehîm Paşa idi. Kaymakam vekilliğinden vilayet

⁸³ Kapı kethüdasının, yaptığı masraflar karşılığında ondan 48.000 kuruş alacağı olduğunu bildirmişti. BOA, C.ML. No 486, Gömlek No 19817. Ayrıca bkz. BOA, C.ML. No 377, Gömlek No 15496.

⁸⁴ BOA, C.ML. No 377, Gömlek No 15496.

⁸⁵ BOA, C.DH. No 212, Gömlek No 10567.

⁸⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Vala* [İ.MVL.]. No 256, Gömlek No. 6; BOA, HAT. No 1040, Gömlek No 43065.

mutasarrıflığına yükselerek⁸⁷ Rumeli Beylerbeyliği payesine nail olan ve 1875 yılında vefat eden Emîn Fehîm Paşa, Kudurî-i Şerîf'i tercüme etmiş⁸⁸ ayrıca bir divan yazmıştır.⁸⁹

Sonuç

18. yüzyılda Osmanlı taşrasındaki mütegalibeler, merkeziyetçi yapıyı tahrip edecek şekilde güçlenmişti. Bunların âyanlık yahut çeşitli mansıplar elde etme arzuları rekabet ve çatışmayı şiddetlendirmişti. Çoğu askerî zümre mensubu idi ancak ulema ailelerinden, seyyid ve şeriflerden de mütegalibeler ve âyanlar türemişti.

Erzurumlu Abdurrahman Paşa'nın seyyid ve güçlü bir ulema ailesine mensup olması, dönemin siyasi rekabet ortamında meşruiyet kazanması ve varlık gösterebilmesi açısından üstünlük sağlayan durumlardı. Kamu arazilerini ellerinde tutabilme ve vergi gelirleri üzerindeki tahakkümünü devam ettirebilmek için sadece itibar yetmiyordu; aynı zamanda askerî güç sahibi olmak gerekiyordu. Müftü Abdurrahman Efendi paşalığa giden süreçte âyanlık dışında mevleviyet payesiyle yürüttüğü kadılığı da kullanmıştı. Böylece daha geleneksel ve yükselmede hız sağlayan yoldan hareket etmiş, nihayet sancakbeyliği ve beylerbeylik gibi rütbeleri atlayıp doğrudan vezirlik rütbesiyle Erzurum valiliğine atanmıştı.

Abdurrahman Paşa, büyük ihtimalle vezirlik sayesinde o dönemde Çıldır'daki Süleyman Paşa, Oltu'daki Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa hanedanları gibi Erzurum'a hâkim olmayı ummuştu. Bu payeyi elde etmekle birlikte o devletin mütegalibelere karşı geliştirdiği önleme karşı duramadı. Devlet güçlenen ayanlara karşı paye vererek ve çeşitli görevler yükleyerek onları muhitlerinden koparmaktaydı. Muhitlerinde rakiplerini yok eden, vezirleri bile ellerinde oynatan çoğu ayan ailesi (Canikli Hacı Ali Paşa, Çapanoğulları ve Karaosmanoğulları gibi) kapıkulu kökenli olduğundan onlarca yıllık askerî mücadeleyle dayanan geçmişleri vardı. Bunlar bile başka eyaletlere görevlendirilmelerini gerektirecek vezirlik gibi görevlere talip olduklarında memleketlerinde tuttıkları esas güçleriyle destekledikleri aile fertleri üzerinden muhitlerini korumasını bilmişlerdi. Abdurrahman Paşa

⁸⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* [A.MKT.NZD.]. No 114, Gömlek No 46; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi* [HR.MKT.]. No 27, Gömlek No 12; BOA, *İ.MVL.* No 148, Gömlek No 57; BOA, *İ.MVL.* No 202, Gömlek No 6401; "Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye* [İ.DH]. No 299, Gömlek No 18901.

⁸⁸ Ali Kökay, *Muhammed Emin Fehim Paşa ve "Aziziye" (Kudurî Şerîf Tercümesi) Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁸⁹ Rifat Kütük, *Erzurumlu Emîn Fehîm Paşa ve Divanı* (İstanbul: Kriter Basım Yayın, 2026).

henüz merkezî hükümete kafa tutacak askerî güce ulaşmadan ve Erzurum'da bütün dengeyi kendi üzerinden tesis edemedi. Hedeflerine ulaşamayan Abdurrahman Paşa, ömrünün büyük bölümünü uzak vilayetlerde ve sürgünde geçirdi ve memleketinden oldukça uzak bir yerde vefat etti.

Kaynakça

- Abdurrahman b. Mustafa. *Sefinetü'l-Fetâva*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar No 07271.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr [Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)]*. thk. hazırlayan: Hüseyin Sarıkaya. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2017.
- Aktepe, M. Münir. "Çandarlı Halil Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/212-213. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Altundağ, Şinasi. "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında". *VI. Türk Tarih Kongresi*, 342-354. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967.
- Aykut, Nezihi. "Hasanbeyzâde Ahmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/363-364. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- İpşirli, Mehmet. "İlmiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/141-145. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)". *Bellekten* 61/632 (1997), 597-700.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, 1067/1657. *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*. thk. hazırlayan: Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016.
- Kökay, Ali. *Muhammed Emin Fehim Paşa ve "Aziziye" (Kudurî Şerîf Tercümesi) Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kütük, Rıfat. *Erzurumlu Emîn Fehîm Paşa ve Divanı*. İstanbul: Kriter Basım Yayın, 2026.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*. thk. yay. haz.: Nuri Akbayan; sdl.: Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmet Nusret. *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan*. İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338.

- Mütercim Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) (inceleme-Metin)*. thk. hazırlayan: Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Devleti'nde Kadı: Hukuk ve İdare Adamı Olarak*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.
- Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan I. Abdulhamid [AE. SABH.I.]*. No 59, Gömlek No 4174; No 197, Gömlek No 13163. <https://katalogp.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan II. Mahmud [AE. SMHD.II.]*. No 41, Gömlek No 2695; No 87, Gömlek No 7061. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan III. Mustafa [AE.SMST.III.]*. No 206, Gömlek No. 16202. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Sultan III. Selim [AE.SSLM.III.]*. No 162, Gömlek No 9721; No 205, Gömlek No 12209; No 265, Gömlek No 15307; No 389, Gömlek No 22446; No 391, Gömlek No 22599. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Asâfi Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d.]*. No. 111, 115, 116, 144, 162, 178, 200, 202. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asâfi Kalebend Defterleri, [A.DVNS.KLB.d.]*. No. 26, 27. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Defteri Erzurum Gümrüğü Defterleri [D.BŞM.ERG.d.]*. No. 17131. <https://kataloga.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Askeriye [C.AS.]*. No 606, Gömlek No 25544; No 1072, Gömlek No 47216; No 1131, Gömlek No 50209. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Adliye [C.ADL.]*. No 30, Gömlek No 1765; No 30, Gömlek No 1773; No 49, Gömlek No 2966. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Belediye [C.BLD.]*. No 34, Gömlek No 1667. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Dahiliye [C.DH.]*. No 11, Gömlek No 528; No 42, Gömlek No 69; No 62, Gömlek No 3062; No 63, Gömlek No 3144; No 65, Gömlek No 3236; No 67, Gömlek No 3340; No 73, Gömlek No 3625; No 78, Gömlek No 3879; No 114, Gömlek No 5673; No 178, Gömlek No 8892; No 206, Gömlek No 10269; No 212, Gömlek No 10567; No 237, Gömlek No 11845. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Darphane*. [C.DRB.]. No 49, Gömlek No 2436.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maarif* [C.MF]. No 42, Gömlek No 2089.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maliye* [C.ML]. No 75, Gömlek No 3407; No 103, Gömlek No 4591; No 302, Gömlek No 12283; No 360, Gömlek No 14767; No 377, Gömlek No 15496; No 486, Gömlek No 19817.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Cevdet Timar* [C.TZ.]. No 52, Gömlek No 2575; No 116, Gömlek No 6758. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Kâmil Kepeci Defterleri* [KK.d.]. No. 248.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun* [HAT]. No 27, Gömlek No 1308; No 78, Gömlek No 3236; No 96, Gömlek No 3869; No 104, Gömlek No 4113; No 106, Gömlek No 4173; No 107, Gömlek No 4239; No 107, Gömlek No 4245; No 146, Gömlek No 6185; No 146, Gömlek No 6190; No 146, Gömlek No 6191; No 196, Gömlek No 9769; No 200, Gömlek No 10222; No 209, Gömlek No 11119; No 222, Gömlek No 12372; No 222, Gömlek No 12410; No 278, Gömlek No 16406; No 280, Gömlek No 16646; No 281, Gömlek No 16663; No 287, Gömlek No 17207; No 303, Gömlek No 17967; No 475, Gömlek No 23283; No 726, Gömlek No 34592; No 726, Gömlek No 34584; No 729, Gömlek No 34665; No 1040, Gömlek No 43065; No 1260, Gömlek No 48777; No 1261, Gömlek No 48806; No 1326, Gömlek No 51705; No 1386, Gömlek No 55001; No 1386, Gömlek No 55047; No 1399, Gömlek No 56272; No 1537, Gömlek No 49.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye* [İ.DH]. No 299, Gömlek No. 18901.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* [İ.MVL.]. No 148, Gömlek No 57; No 202, Gömlek No 6401; No 256, Gömlek No 6.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi* [HR.MKT]. No 27, Gömlek No 12. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* [A.MKT.NZD.]. No 114, Gömlek No 46. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evraklar* [TSMA, E]. No 44, Gömlek No 19; No 44, Gömlek No 35; No 44, Gömlek No 39; No 44,

Gömlek No 40; No 44, Gömlek No 41; No 44, Gömlek No 42; No 44, Gömlek No 44; No 44, Gömlek No 46; No 44, Gömlek No 48; No 44, Gömlek No 50; No 45, Gömlek No 4; No 45, Gömlek No 7; No 45, Gömlek No 8; No 45, Gömlek No 18; No 45, Gömlek No 20; No 187, Gömlek No 22; No 196, Gömlek No 10; No 196, Gömlek No 11; No 196, Gömlek No 12; No 196, Gömlek No 13; No 396, Gömlek No 69; No 500, Gömlek No 12; No 854, Gömlek No 70; No 1198, Gömlek No 25.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Özcan, Abdulkadir. “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/260-263. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Peçuylu İbrahim. *Peçevi Tarihi*. thk. haz.: Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Sağırılı, Abdurrahman. “Mehmed b. Mehmed Edirnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/495. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sağlam, Osman. “Erzurum Müftüsü Abdurrahman Efendi ve ‘Sefinetü’l-Fetâvâ’ Adlı Eserine Dair”. *International Academic Social Resources Journal* 8/56 (2023), 4466-4478.

Şanizade Mehmed Ataullah Efendi. *Şani-Zade Tarihi: (1223-1237/1808-1821)*. thk. neşre hazırlayan: Ziya Yılmaz. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.

Şentop, Mustafa. *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*. İstanbul: Klasik, 2005.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. ed. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”. *Belleten* 35/138 (1971), 245-302.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. ed. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.